

SMÄRRE MEDDELANDEN

GATHENHIELMSKA HUSET I GÖTEBORG

Randanteckningar till frågan om husets namn

Såsom tidigare i korthet nämnts i Fornvännens årgång 1944 (h. 2, s. 112) intager Gathenhielska huset i Göteborg första platsen i det av riksantikvarieämbetet förda registret över byggnader i enskild ägo, som tillförsäkras särskild omvårdnad i enlighet med bestämmelserna i lagen den 12 juni 1942 om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader. Registreringen verkställdes efter ansökning av husets nuvarande ägare, fru Vera Tham. I anslutning till den av henne företagna restaureringen av huset har frågan om dess tillkomst och sedvanliga benämning ånyo kommit på tal. Under tecknad, som i egenskap av juridisk rådgivare biträdd i sakens olika faser och därvid fått här nedan omnämnda gulnade kungabrev och andra handlingar i min hand, får härmed på uppmaning av Fornvännens redaktion framlägga några synpunkter på frågan om förbindelsen mellan huset och det namn, det av ålder bär.

Under de senare tio åren, alltsedan framlidne riksarkivarien H. Almquists stora arbete om Göteborgs historia utkom, har förevarande spörsmål varit under debatt. Almquist¹ uppvisade, att Lars Gathe, såsom han hette före adlandet, 1711 fått fastebrev på ett hus vid Stora hamnen inne i staden, och anser därmed H. Frödings² tidigare antagande, att Gathenhielm 1710—15 skulle bott i närheten av Gamla varvet utanför staden vara vederlagt. Beträffande Gathenhielms bostadsförhållanden sedan Karl XII i juni 1717 givit befallning, att Gamla varvet skulle mot visst vederlag upplåtas till Gathenhielm, gör Almquist däremot intet uttalande.

Sedan konteramiral G. Unger — vilken gått till storms mot den enligt hans mening gängse uppfattningen av Gathenhielm såsom en karolinsk sjöhjälte, anseende att denne endast varit en om medlen mindre nogräknad smart köpman³ — i en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning den 11 september 1937 gjort gällande, »att det s. k. Gathenhielska huset aldrig haft något som helst med Lars Gathenhielm att göra», följde i nämnda tidning en debatt mellan honom och skriftställaren Axel Rosén⁴. Unger åberopade, att Lars Gathenhielm var mantalsskriven i sitt hus i staden 1716—17 och att han enligt Berg⁵ där skall ha utandats sin sista suck den 25 april 1718. Rosén genmätte, att det »förmodats» att huset funnits till redan

¹ Helge Almquist, Göteborgs historia. Del II s. 234 n., 1935.

² H. Fröding, Berättelser ur Göteborgs historia under envåldstiden, Göteborg 1915.

³ G. Unger, Lars Gathenhielm sjöhjälte eller sjörövare? Karolinska Förbundets årsbok, 1938.

⁴ Axel Rosén, Det forna Majorna i ord och bild, 1938.

⁵ W. Berg, Samlingar till Göteborgs historia, 1887.

på Lars Gathenhielms tid och sålunda möjligen ägts redan av honom, eventuellt identiskt med »Löjtnant Collijns gård», upptagen å donationskartan, ritad av J. E. Carlberg. Unger hävdade vidare, att legenden om Karl XII:s påstådda uppehåll saknade varje faktiskt underlag — huset fanns ju ej till på hans tid.

Påföljande år, 1938, offentliggjorde landsarkivarien G. Clemensson⁶ en studie över »Gamla varvet i Lars och Ingela Gathenhielms besittning». Av däri offentliggjorda besiktningsinstrument framgår, att det hus, som Ingela Gathenhielm 1720 (två år efter mannens död) bebodde, uppförts 1712. Det framgår jämväl, att samma hus tidigare varit tjänstebostad för vice amiralen Strömstierna. Måten å detta hus stämma icke med det »Gathenhielmska husets»; än mindre den detaljerade beskrivningen. Däremot är det möjligt, att huset är identiskt med »Löjtnant Collijns gård» å nämnda karta, som av Ingela Gathenhielm bilagd en hennes supplik, nu förvaras i kammarsarkivet.⁷ Något annat hus, som kan vara identiskt med det nuvarande huset, finnes ej upptaget i besiktningsinstrumentet.

Är under sådana förhållanden det gängse namnet å det n. v. huset helt oberättigat? Innan den frågan besvaras, må tvenne påpekanden göras.

Lars Gathenhielm avled, såsom ovan nämnts, den 25 april 1718 eller sålunda mindre än ett år efter sitt ifrågavarande förvärv. I mars 1718 passerade Karl XII Göteborg. Är det ej troligt eller åtminstone möjligt, att han då besåg det året förut av honom till Gathenhielm upplåtna varvet och där liggande skepp? Det var ju för krigföringens skull varvsupplåtelsen skett. Ligger det något otroligt i att han då gästade Gathenhielm och åtminstone under några timmar nyttjat ett rum i dennes bostad? Det behöver ju ej ha varit kungens nattkvarter. Namnet »Kungssalen» tyder väl snarare på en gästbudssal. Från det hus, där kungen möjligen var gäst, kan namnet ha följt med och applicerats å det rum i en senare uppförd byggnad, där än i dag finnes en större oljemålning av Karl XII.

Beträffande tidpunkten för tillkomsten av det hus, som nu bär det Gathenhielmska namnet, har hittills klarhet ej kunnat vinnas.⁸ Av konsthistoriska skäl synes sakkunskapen vilja datera det till 1740-talet eller tiden däromkring, något som ej är omöjligt med hänsyn till att fastigheten då, såsom nedan angives, övergick å en kapitalstark hand, till en ägare, som hade för avsikt att bebo densamma, så länge han levde. Därmed äro vi inne på det ovan uppställda spörsmålet.

Sedan Lars Gathenhielm avlidit 1718, övergingo hans rättigheter till hans änka, Ingela Hammar, och deras barn, vilka därå erhöilo ett av Karl XII den 7 oktober 1718 utfärdad, alltjämt bevarat stadfästelsebrev. Vilka be-

⁶ Gustaf Clemensson, Gamla varvet i Lars och Ingela Gathenhielms besittning, Göteborgs musei årstryck 1938.

⁷ H. Almquist, a. a. s. 501.

⁸ I detta sammanhang må påpekas de stora likheterna mellan Gathenhielmska huset och planscherna 27 och 28, ritade av B. W. Carlberg (verksam såsom stadsarkitekt i Göteborg 1727—1775) i A. Bäckströms arbete: Studier i Göteborgs byggnadshistoria, 1923.

svärligheter Ingela Hammar hade att mot rikets nya herrar värja det värdefulla arvet skall här förbigås. Hon lyckades till slut, enligt ett — likaledes bevarat — av Fredrik I den 10 april 1722 utfärdat Kungl. Brev bärga ungefär den del, som låg söder om Stigbergstorget, till ytvidden större än det n. v. fastighetskomplexet.

Av ett likaledes bevarat fastebrev av den 24 februari 1744 framgår, att Lars Gathenhielms son, sekreteraren Anders Gathenhielm, genom köpebrev den 22 januari 1737 försälde »Reparebanan med därtill hörande adpertinentier i hus» m. m., vartill han visat åtkomst genom att förete ovannämnda donationsbrev av år 1718, till sin fasters, Anna Thalena Gathes, make, konvojkommisarien Johan Busck. Av någon nu okänd anledning begärde denne först 1742 uppbud å detta köp, vilket ledde till meddelande av laga fasta för honom två år senare. Anmärkas må, att Anders Gathenhielm enligt Elgenstierna, Adelns ättartavlor, ensam av syskonen synes ha överlevt sin moder och sålunda i sin hand samlat hela arvet efter föräldrarna.

Slutligen framgår av ett, likaledes i Gathenhielmska huset förvarat, av Gustaf IV Adolf den 4 november 1802 undertecknat utslag, att den fideikommisssegenskap, som enligt konvojkommisarien Buscks testamente av år 1754 blivit fästad vid det hans arvingar tillhöriga replageriet, då blev, på ansökan av delägarna i fideikommisset, av Kungl. Maj:t upphävd. Anledningen till ansökan var den starka splittringen; det fanns delägare, som endast ägde 1/252:del. Någon försäljning kom emellertid ej till stånd förrän 1816.

Av förestående framgår sålunda, att den mark, varå Gathenhielmska huset nu står, från 1717 till 1816 ägdes av, i tur och ordning, Lars Gathenhielm, dennes änka och barn, hans son Anders Gathenhielm, hans syster Anna Thalena Gathes (d. 1777) make, henne själv och dessa makars avkomlingar. Är icke detta tillräckligt för att med en viss rätt ha fästat det Gathenhielmska namnet vid den karaktärsbyggnad, som under detta långa släktinnehav kommit att uppföras å den domän, som av Karl XII blivit överlåten å Lars Gathenhielm och som med all sannolikhet redan innan huset byggdes pläгат kallas Gathenhielmska gården eller något liknande? Man kan icke begära, att i dagligt tal skall nyttjas den benämning, som kanske vore helt adekvat: huset i Gathenhielmska gården. Dess legendomspunne förste enskilde ägare har, säkerligen för all framtid, fästat sitt namn vid den förnäma och idylliska kvarleva från en svunnen tid, som detta hus med dess stora trädgård utgör mitt inne i storstadsbyggelsen och detta ehuru en annan släkt, efter förvärv därav 1846, i sin fjärde generation inom kort innehaft fastigheten under längre tid än Lars Gathenhielm och hans fränder.

Gunnar Wallberg

Gathenhielska fastighetens ägare.

- 1717 Kungl. Maj:t och Kronan.
- 1717—1718 Kommendören Lars Gathenhielm.
- 1718—1729 Dennes änka Ingela Hammar och deras barn. Övergick slutligen till sonen,
- 1729—1737 Sekreteraren Anders Gathenhielm.
- 1737—1756 (köp, till släkting) Konvojkommissarien Johan Busck, g. m. Lars Gathenhielms syster Anna Thalena Gathe.
- 1756—1777 Anna Thalena Gathe jämte makarnes barn.
- 1777—1816 Fideikomiss för nämnda makars bröstarvingar (av släkterna Busck, d'Orchimont, Cronsioe, Williamsson, Bänge, Bergenstråhle, Toutin, Maule m. fl.).
- 1816—1824 (köp) Superkargören Johan Petter Tranchell.
- 1824—1846 (köp, till släkting) Bruksägaren Fredrik Ulrik von Aken.
- 1846—1853 (köp) Repslagerifabrikören Mathias Nicolaus Dahlström.
- 1853—1867 Dennes änka Eva Johanna, född Wikström, och barn, varibland sonen Johan Niklas och dottern Johanna Augusta, gift med repslagerifabrikören Charles Ahmanson.
- 1867—1874 Fru Johanna Augusta Ahmanson, f. Dahlström, och e. o. Hovrättsnotarien Johan Niklas Dahlström.
- 1874—1891 e. o. Hovrättsnotarien Johan Niklas Dahlström.
- 1891—1904 Dennes änka Amalia Kristina Dahlström, f. Rangström, och makarnes dotter Anna.
- 1904—1941 Med. dr Anna Dahlström-Nilsson.
- 1941— Fru Vera Tham, dotterdotter till ovannämnda fru Johanna Augusta Ahmanson.